

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/114/104-107>

Zümrüd Qasimova

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-3458-7941>

zumrud.vahid@mail.ru

Don Delillo və David Foster Wallace əsərlərində ekzistensializm və postmodernizm: informasiya xaosunda insanın mənasızlıq axtarışı

Xülasə

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən fəlsəfənin bir çox sahələri fərdiyyətçilikdən ümumbəşəri biliyə, hər kəs üçün eyni olan məzmun və həqiqəti tapmaq cəhdlərinə doğru irəliləyirdi. Həmin tarixi dövrlərdə bütün universal qanunlar insanın mahiyyətini aşkara çıxarmaq üçün istifadə edilirdi. Məlum olduğu kimi, XIX əsrin ortalarına qədər fəlsəfədə rəşionalizm ideyaları üstünlük təşkil edirdi. Lakin bu işdə müəyyən çətinliklər də özünü göstərmişdir. Nəticədə fəlsəfi fikrin bir sıra formalarından narazılıq özünü göstərmiş, bir sözlə desək alimlər arasında “fəlsəfi qiyam” başlanmışdır. Həmin “fəlsəfi qiyam”ın nümayəndələri sonradan ekzistensializm fəlsəfəsini yaratmışlar. Ekzistensialistlərin irəli sürdükleri əsas ümumi problem həyatın mənası, insanın dünyada yeri və onun özünə həyat yolu seçməsi məsələsini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Postmodernizm isə modernizmdən sonra yaranmış yeni dünyagörüşləri və həyata baxışları yeni məzmununda ehtiva edirdi. Əslində isə postmodernizm, bir növ modernizmin “qalıq effektləri” ilə işləyən təkrar təfəkkür modeli kimi gündəmə gəlmişdi və onun bütün fəaliyyət sahələrində poststrukturalizmin əsas əlamətləri müşahidə olunurdu. Poststrukturalizm postmodernizmi modern təfəkkür tərzini təqdim edirdi. Təqdim olunmuş məqalədə Don Delillo və David Foster Wallace əsərlərində ekzistensializm və postmodernizm: informasiya xaosunda insanın mənasızlıq axtarışı probleminə münasibəti araşdırılmışdır.

Açar sözlər: fəlsəfi cərəyanlar, ekzistensializm, modernizm, postmodernizm, ədəbi cərəyanlar

Zumrud Gasimova

Azerbaijan State Oil and Industry University

<https://orcid.org/0009-0001-3458-7941>

zumrud.vahid@mail.ru

Existentialism and Postmodernism in the Works of Don Delillo and David Foster Wallace: The Search for Meaninglessness in the Chaos of Information

Abstract

From the second half of the 19th century onward, many branches of philosophy shifted from individualism toward the pursuit of universal knowledge, seeking content and truth that would be the same for everyone. During this historical period, all universal laws were employed to uncover the essence of human nature. As it is known, until the mid-19th century, rationalist ideas dominated philosophy. However, certain difficulties arose in this endeavor. Consequently, dissatisfaction with various forms of philosophical thought emerged, leading to what could be described as a "philosophical rebellion" among scholars. The representatives of this "philosophical rebellion" later laid the foundation for existentialist philosophy. The primary issue raised by existentialists was to clarify the meaning of life, the place of human beings in the world, and the process of choosing one's own path in life.

Postmodernism, in turn, encompassed new worldviews and perspectives on life that emerged after modernism. In essence, postmodernism surfaced as a kind of repetitive thought model that operated with the "residual effects" of modernism, and poststructuralist characteristics were

observed in all its spheres of activity. Poststructuralism presented postmodernism as a mode of modern thought.

The presented article examines the perspectives of existentialism and postmodernism in the works of Don DeLillo and David Foster Wallace, specifically focusing on the problem of searching for meaninglessness in the chaos of information.

Keywords: *Philosophical movements, existentialism, modernism, postmodernism, literary movements*

Giriş

Ekzistensializm və Postmodernizmin mahiyyəti. Ekzistensializmin cərəyanının banisi XIX əsrin birinci yarısında yaşamış alman filosofu Haydeggerdir (1889-1976). Ekzistensializm cərəyanı insanın mövcudluq problemini yeni baxış bucağından təqdim edir. İnsan öz qısa ömründə, fərdi həyatında kimdir və necədir kimi suallarını aydınlaşdırmağa çalışır. Bu fəlsəfənin tərəfdarları onu, ümumiyyətlə, varlıq haqqında təlim kimi təqdim edirlər.

Bildiyimiz kimi, postmodernizm XX əsrdə meydana çıxan fəlsəfi istiqamətdir və bu ifadə ilk dəfə 1917-ci ildə alman filosofu Rudolf Panviz tərəfindən müəllifi olduğu “Avropa mədəniyyətinin böhranı” əsərində istifadə olunub. Postmodernizm anlayışı mübahisəlidir: ədəbiyyat, memarlıq, rəssamlıq, musiqi, rəqqaslıq, psixanaliz, teologiya, tarix, fəlsəfə kimi fərqli sahələrdə istifadə edilir (Əsədova, 2012, s. 7).

Problemə dair Don DeLillo və David Foster Wallace yaradıcılığı. David Foster Wallace ekzistensialist cərəyanın tərəfdarı idi. O, ekzistensializmi neoliberalizmin həlli kimi təklif edir, lakin neoliberalizm ekzistensializmin sosial konkretləşdirilməsidir. David Foster Wallace əsərləri tez-tez bu cür mübarizələrə yönəldiyi və onun oxşar daxili mübarizələri ilə nəticələndiyi üçün, onun yaradıcılığı çox vaxt tamamilə pessimist kimi yanlış qəbul edilir. Wallace əsərlərinə dair bu yanlış şərhlerin ekzistensializmin klassik yanlış şərhilə paralel getməsi təsadüfi deyil. Bir çoxları ekzistensializmi qaranlıq, kədərli və ümitsiz bir fəlsəfə kimi qəbul edirdilər. Lakin biz tədqiqatımızda aydınlaşdırmışıq ki, ekzistensializm, əslində, əvvəllər düşünüldəndən daha pozitiv bir fəlsəfədir, çünki o, öz mahiyyətində autentikliklə nəticələnir ki, bu da inkarolunmaz şəkildə müsbət bir nəticədir. Eyni zamanda, Wallace yazıları da ilkin baxışda göründüyündən daha nikbin bir baxış bucağına malikdir. Həqiqətən də, Wallace depressiyaya təslim olsa da, onun fəlsəfəsi depressiv deyil və bəzi baxımlardan ondan əvvəlki ekzistensialistlərin təklif etdiklərindən daha ümidverici bir ekzistensial mövqe sərgiləyir (Qanun, 2008).

Tədqiqat

Wallace əsərləri ekzistensial fəlsəfəni – xüsusilə Sartrın ekzistensializmini nümayiş etdirir və eyni zamanda bu mövzuları iki əsas istiqamətdə inkişaf etdirir (Primak, 2020, s. 5). Birincisi, o, ekzistensial suallar içində olan, ekzistensial dilemmələrlə üzləşən və ekzistensial xüsusiyyətlərə sahib personajlar yaradır. İkincisi, Wallacein ekzistensial baxımdan mürəkkəb personajları bəzi ilkin Sartr ekzistensialist ideyalarına – xüsusilə qeyri-səmimilik (bad faith), Digəri (the Other) və autentiklik anlayışlarına – daha dərinlən yanaşaraq onların fəlsəfi aspektlərini inkişaf etdirir (Waham, 2023).

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Wallacein bədii yaradıcılığı ekzistensial fəlsəfəni inkişaf etdirir, çünki o, qeyri-səmimiliklə mübarizə aparan və ya autentiklik axtarışında olan fərdlərin çətinliklərini təsvir etməklə, bu cür məqsədlərə çatmağın həm çətinliyini, həm də son nəticədə dəyərli olduğunu vurğulayır. David Foster Wallace yaradıcılığını anlamaq üçün vacib kontekstlərdən biri də postmodernizmdir. Postmodernizm çox müxtəlif mənalar kəsb etsə də, Wallacein yaradıcılığını başa düşmək üçün iki əsas cəhəti nəzərə almaq lazımdır (Dadaşov, 2014).

Birincisi, Wallace özünü amerikalı bir yazıçı kimi görürdü və Amerika ədəbi ənənəsi çərçivəsində yazırdı. 1950-1960-cı illərdə Amerikan ədəbiyyatında yeni bir istiqamət formalaşdı; bu cərəyan ironiya, kollaj, qeyri-xətti süjet və qeyri-funksional formalardan – məsələn, özünə istinad və metafiksiyadan geniş istifadə edirdi (Əsədova, 2012).

Don DeLillo'ya 1980-ci illərin ortalarında başlanğıcda göstərilən böyük marağın və onun *White Noise* (1985) əsərinin müharibədən sonrakı dövrün ən çox tədris olunan romanlarından birinə çevrilməsinin səbəbi DeLillo-nun Amerika ədəbiyyatında postmodernizmə keçidi təmsil edən yazıçı kimi qəbul edilməsidir. Lakin əsas sual budur: DeLillo hansı mənada postmodern yazıçıdır? Onun postmodernliyə aid edilməsi müasir Qərb və bəlkə də xüsusi olaraq Amerika həyatının media doymasının və qloballaşmış sərbəst bazar kapitalizminin hökm sürdüyü dövrdə antropoloji baxımdan detallı təsvirinə görədir? Yoxsa onun müəyyən üslubi texnikalardan istifadə edərək postmodernizm adlanan yeni bədii ifadə üsulunun nümayəndəsinə çevrilməsinə görədir? Yaxud da onu çağdaş iqtisadi və siyasi meyillərə qarşı çıxan, postmodernizmi tərəddüdlə qəbul edən, amma eyni zamanda ona müəyyən qədər qarşı duran bir yazıçı kimi görmək olarmı (Quliyev, 2006)?

DeLillo-nun oxucularını ən çox maraqlandıran əsas müzakirə onun təsvir etdiyi mədəniyyətdən tənqidi məsafə saxlaya bilib-bilməməsi ilə bağlıdır. Sadə dillə desək, onun yazıları postmodern vəziyyətin bir simptomu, diaqnozu, yoxsa təsdiqi kimi qiymətləndirilə bilər?

Modernizmdən sonra DeLillo-nun Ceyms Coys və Uilyam Folkner kimi modernist yazıçılara, eləcə də kinomontaj və ədəbi sürrealizm kimi bədii texnikalara olan marağını araşdıran tənqidçilər onun XX əsrin əvvəllərindəki avanqard cərəyanları ilə və ümumiyyətlə, modernizmlə digər müasir postmodernist yazıçılardan daha çox formal və ruhani yaxınlığı olduğunu iddia etməkdə haqlıdrlar. Lakin burada bir ironiya var: DeLillo-nun modernizmə olan böyük borcunu açıq şəkildə etiraf etməsi nəticədə onu postmodern baxışından təqdim edirdi (Hacıyeva, 2014).

Don DeLillo-nun *White Noise* əsəri postmodern ədəbiyyatın klassik nümunələrindən biri hesab olunur və eksperimental üslubu, istehlakçılıq, ailə institutunun dağılması kimi mövzulara toxunması ilə seçilir (Giligan, 2023, s. 180). Bu parçadakı postmodernizmin əsas xüsusiyyətlərindən biri müxtəlif üslub və janrların ironiya və oyuna əsaslanan şəkildə birləşdirilməsindən istifadə edilməsidir.

Roman boyunca DeLillo reallıq və uydurma arasındakı sərhədləri qeyri-müəyyənləşdirir və personajlarını tez-tez mediaya əsaslanan bir dünyada yaşadıklarının fərqi olan fərdlər kimi təsvir edir. Bununla o, istehlak mədəniyyətinin və kütləvi medianın reallıq qavrayışımıza təsirini tənqid edir. Bu, postmodern ədəbiyyatın əsas mövzularından biridir. Romanda yer alan yumor və ironiya elementləri, postmodernizmin ənənəvi gözləntiləri alt-üst etməyə yönəlmiş oyunbaz və eksperimental yanaşmasını əks etdirir. Həmçinin, postmodernizm fraqmentasiya, yəni müxtəlif mədəni və dil sistemlərinin dağılması və yenidən qurulması ilə maraqlandığından, romanın strukturu da bu xüsusiyyəti nümayiş etdirir.

Don DeLillo öz əsərlərində insanın mənasızlıq axtarışını, eksiztensial tənhalığını və postmodern cəmiyyətin təsirlərini dərin şəkildə araşdırır (Ruphavati, 2024, s. 1294). Xüsusilə *White Noise* və *Mao II* romanlarında bu mövzular aydın şəkildə görünür. Ümumiyyətlə, Don DeLillo-nun *White Noise* romanı postmodern ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən bir neçəsini özündə cəmləşdirir. Bunlara pastiş üslubu, media və istehlakçılığın təsirlərinin araşdırılması, eləcə də qeyri-sabitlik və fraqmentasiyaya diqqət yetirilməsi daxildir (Tayebi, 2015).

DeLillo postmodernizmin əsas xüsusiyyətlərindən biri olan reallığın parçalanmasını və mediatik təsirin güclənməsini öz əsərlərində ustalıqla göstərir. *White Noise* romanında televiziya, reklam və informasiya axını gündəlik həyatın əsas elementinə çevrilir. İnsanlar öz həqiqi duyğularından uzaqlaşır, reklamlar, mediadan gələn "ağ səs" onların düşüncələrinə hakim kəsilir. Burada postmodernizmin əsas ideyalarından biri olan hiperreallıq anlayışı aydın görünür.

Mao II romanında isə terrorizm və media qarşılıqlı əlaqədə təqdim edilir. Postmodern dövrdə fərdi hekayələr yox, kütləvi hadisələr dominant olur. Burada Jean Baudrillard-ın simulyasiya konsepsiyasına yaxın bir fikir formalaşır – media hadisələri elə dəyişdirir ki, gerçəkliyi manipulyasiya edir və insanlar həqiqi hadisələrə deyil, onların medialardakı əksinə reaksiya verirlər. *Mao II* isə sənət və fərdi kimlik üzərində dayanır. Burada müəllif terror, kütləvi informasiya və fərdin itməsi kimi mövzuları önə çıxarır. Baş qəhrəman Bill Gray, bir yazıçı olaraq, özünün və sənətinin rolunu sorğulayır, cəmiyyətin gözündə fərdi yaradıcılığın dəyərsizləşməsinə hiss edir. Bu, eksiztensialist baxımdan insanın öz azadlığını və unikal varlığını dərk etməyə çalışmasını əks etdirir (Zeynalova, 2015).

Nəticə

Don DeLillo *White Noise* və Mao II əsərlərində eksiztensializmin və postmodernizmin əsas mövzularını birləşdirərək müasir insanın mənasızlıq axtarışını təsvir edir. Onun personajları texnologiya, media və informasiya xaosunun içində mənalarmı itirir, ancaq eyni zamanda öz varlıqlarının dərinliyini anlamağa çalışırlar. Bu baxımdan DeLillo postmodern dövrdə insanın tənhalığını və realılıqla əlaqəsinin qırılmasını həm fəlsəfi, həm də sosial kontekstlərdə araşdırır.

Ədəbiyyat

1. Dadaşov, A. (2014). *Postmodernizm modernizmin inkar kontekstində*. Ulduz, (4), 64-71.
2. Əsədova, A. (2012, sentyabr 19). *Postmodernizm – ədəbiyyatlaşan dünya*. 525-ci qəzet, 7.
3. Əsədova, A. (2012, sentyabr 27). *Postmodernizm – müasir dövrün intellektual və emosional ifadəsi*. 525-ci qəzet, 7.
4. Gilligan, M. (2023). *White noise: Life in a postmodern world*. *American Affairs*, 7(1), 177–185.
5. Hacıyeva, M. (2014). Postmodernizm dövründə multimədəni mühitdə dəyişən sərhəd anlayışı. *Filologiya məsələləri*, (9), 268–272.
6. Primak, S. (Tərtibçi). (2020). *The existential philosophy of David Foster Wallace*. Bridgewater State University.
7. Qanun. (2008). *Umberto Eko və postmodernizm fəlsəfəsi*. Bakı: Qanun.
8. Quliyev, T.Ə. (Tərtibçi). (2006). *Ədəbiyyatda realizm və modernizm problemləri*. Bakı: Nağıl.
9. Ruphavati, G. (2024). Healing the self: Mental health and existential recovery in the select works of Don DeLillo. *South Eastern European Journal of Public Health (SEEJPH)*, 25(S1), 1293–1299.
10. Tayebi, S. (Tərtibçi). (2015). Reinstating reality: David Foster Wallace's short stories: A reading according to Jean Baudrillard. *The International Journal of Baudrillard Studies*, 12(2). <http://www.ubishops.ca/baudrillardstudies/>
11. Waham, J.J. (2023). Postmodernism and metafiction in David Foster Wallace's novel *Infinite Jest*. *Eastern Journal of Languages, Linguistics and Literatures*, 1.
12. Zeynalova, D. (Tərtibçi). (2015). *Modernizm, postmodernizm*. Bakı: Elm və təhsil.

Daxil oldu: 09.12.2024

Qəbul edildi: 16.03.2025